

The formation of foreign policy strategy of India: theoretical foundations of the study

Rano TUYCHIYEVA¹

Institute for the Study of Youth Problems and Preparation of Prospective Personnel

ARTICLE INFO

Article history:

Received February 2025
Received in revised form
28 February 2025
Accepted 20 March 2025
Available online
15 April 2025

Keywords:

foreign policy,
strategy,
geopolitics,
diplomacy,
international relations,
security policy,
regional cooperation,
global politics,
evolution of foreign policy,
strategic partnerships.

ABSTRACT

This article is dedicated to the study of the formation and development of the foreign policy strategy of India (Republic of India). It primarily analyzes the key factors shaping its international relations, taking into account the historical, economic, and political context of India. The article highlights changes in India's foreign policy since gaining independence, its position in the global community, strategic partnerships, and strengthened diplomatic ties. It also examines India's security policy, foreign policy initiatives at both regional and global levels, and how the country's geopolitical situation has evolved. Furthermore, the article discusses the new approaches of India's foreign policy that meet modern requirements and its significance in shaping the country's role in the global socio-political system. The main aim of this paper is to study the factors that shape India's foreign policy strategy and assess its importance in world politics.

2181-1415/© 2025 in Science LLC.

DOI: <https://doi.org/10.47689/2181-1415-vol6-iss3/S-pp135-158>

This is an open access article under the Attribution 4.0 International (CC BY 4.0) license (<https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/deed.ru>)

Hindiston tashqi siyosat strategiyasi shakllanishini o'rganishning nazariy asoslari

ANNOTATSIYA

Kalit so'zlar:

tashqi siyosat,
strategiya,

Mazkur maqola Hindiston (Hindiston Respublikasi) tashqi siyosat strategiyasining shakllanishi va rivojlanishini o'rganishga bag'ishlanadi. Unda asosan Hindistonning tarixi,

¹ PhD in Political Science, Doctoral Student, Institute for the Study of Youth Problems and Preparation of Prospective Personnel. E-mail: rano-tuichiyeva@mail.ru

geosiyosat,
diplomatiya,
xalqaro aloqalar,
xavfsizlik siyosati,
mintaqaviy hamkorlik,
global siyosat,
tashqi siyosat evolyutsiyasi,
strategik hamkorliklar.

iqtisodiy va siyosiy kontekstini hisobga olib, uning xalqaro aloqalarini shakllantirgan asosiy omillar tahlil qilinadi. Maqolada Hindiston mustaqillikka erishganidan keyin tashqi siyosatidagi o'zgarishlar, uning dunyo hamjamiyatidagi o'rni, strategik hamkorliklar va mustahkamlangan diplomatik aloqalar keng yoritilgan. Shuningdek, Hindistonning xavfsizlik siyosati, mintaqaviy va global miqyosda amalga oshirilgan tashqi siyosiy tashabbuslar va ular orqali mamlakat geosiyosiy holatining qanday rivojlangani tahlil qilinadi. Qolaversa, Hindiston tashqi siyosat strategiyasining zamonaviy talablarga javob beradigan yangi yondashuvlari va uning global ijtimoiy-siyosiy tizimdagi o'rnini shakllantirishdagi ahamiyati ham ko'rsatilgan. Ushbu maqolani yozishdan ko'zlangan asosiy maqsad – Hindiston tashqi siyosati strategiyasini shakllantiruvchi omillarni tadqiq qilish va uning dunyo siyosatidagi ahamiyatini baholashdir.

Формирование внешнеполитической стратегии Индии: теоретические основы исследования

АННОТАЦИЯ

Ключевые слова:

внешняя политика,
стратегия,
геополитика,
дипломатия,
международные
отношения,
политика безопасности,
региональное
сотрудничество,
глобальная политика,
эволюция внешней
политики,
стратегическое
сотрудничество.

Настоящая статья посвящена исследованию формирования и развития внешнеполитической стратегии Индии (Индийской Республики). В статье рассматриваются ключевые факторы, определяющие международные отношения Индии, с учетом ее исторического, экономического и политического контекста. Освещены изменения во внешней политике Индии после получения независимости, ее место в мировом сообществе, стратегическое сотрудничество и укрепление дипломатических связей. Также проанализированы вопросы безопасности Индии, внешнеполитические инициативы на региональном и глобальном уровнях, а также развитие геополитической ситуации страны. В статье также рассматриваются новые подходы внешней политики Индии, соответствующие современным требованиям, и их значение для формирования ее позиции в глобальной социально-политической системе. Основной целью написания этой статьи является исследование факторов, формирующих внешнеполитическую стратегию Индии, и оценка ее значимости в мировой политике.

KIRISH

Hindiston tashqi siyosat strategiyasi Janubiy Osiyo mintaqasida va global miqyosda muhim ahamiyatga ega bo'lib, u siyosiy, iqtisodiy va xavfsizlik masalalarida

o'ziga xos yondashuvlarni taklif qiladi. Bu mavzuni o'rganish nafaqat Hindistonning xalqaro maydondagi roli va manfaatlarini anglashga, balki butun dunyo uchun dolzarb bo'lgan muammolarni tushunishga yordam beradi.

Hindiston tashqi siyosat strategiyasining o'ziga xosligi uni o'rganish zaruratini keltirib chiqaradi. Hindistonning global kuch sifatida o'sishi, mintaqaviy muammolar va xavfsizlik masalalari, ko'p qutbli dunyoda strategik muvozanatning zarurati kabi omillar mavzuning dolzarbligini ko'rsatadi. Darhaqiqat, Hindiston bugungi kunda dunyoning eng yirik iqtisodiyotlaridan biri va geosiyosiy jihatdan muhim o'rinni egallaydi. BMT Xavfsizlik Kengashi doimiy a'zoligi uchun intilayotgan Hindiston global qaror qabul qilish jarayonlarida faol ishtirok etmoqda. Rivojlanayotgan davlatlar manfaatlarini himoya qiluvchi yetakchi sifatida uning roli ortib bormoqda. Hindiston-Pokiston munosabatlari, Xitoy bilan chegara ziddiyatlari va Janubiy Osiyo mintaqasidagi terrorizm kabi muammolar mintaqaviy xavfsizlikka tahdid solmoqda. Hindistonning tashqi siyosati mintaqaviy barqarorlik va rivojlanishda hal qiluvchi omil hisoblanadi. Global kuchlar o'rtasidagi raqobat (masalan, AQSh va Xitoy) Hindistonning tashqi siyosatida o'z manfaatlarini muvozanatlashtirish zaruratini tug'diradi. Hindiston ko'p tomonlama tashkilotlar (BRICS, G20, QUAD) doirasida o'z manfaatlarini ilgari surmoqda.

Shuningdek, Hindiston tashqi siyosat strategiyasini o'rganish nafaqat amaliy, balki nazariy jihatdan ham muhimdir. Mazkur mavzuni o'rganishning siyosiy nazariya va modelga qo'shgan hissasi, mavzu orqali mintaqaviy xavfsizlik va barqarorlikni tahlil qilish va geosiyosiy strategiyalar evolyutsiyasini o'rganish uning ilmiy ahamiyatini yanada oshiradi.

Qolaversa, Hindiston tashqi siyosatini o'rganish xalqaro siyosat va diplomatiya sohalarida ko'plab amaliy masalalarni hal qilishda yordam beradi. Diplomatik strategiyalarni shakllantirishda Hindiston tajribasi boshqa rivojlanayotgan davlatlar uchun foydali bo'lishi mumkin. Xalqaro tashkilotlar faoliyatini takomillashtirishda esa Hindistonning BMTdagi roli ko'p tomonlama diplomatiyaning yangi imkoniyatlarini ochadi. Savdo va iqtisodiy aloqalarda Hindistonning iqtisodiy diplomatiyasi jahon iqtisodiyoti uchun muhim saboqlar beradi.

Hindiston tashqi siyosat strategiyasining shakllanishini o'rganish nafaqat Hindistonning xalqaro tizimdagi o'rnini anglashga, balki xalqaro munosabatlar nazariyasi va amaliyoti bo'yicha yangi yondashuvlarni rivojlantirishga yordam beradi. Tadqiqot natijalari global xavfsizlik, iqtisodiy rivojlanish va diplomatiya sohalarida samarali qarorlar qabul qilishga xizmat qiladi.

Hindiston tashqi siyosati dunyo siyosatida muhim o'rin tutadi. Hindistonning tashqi siyosat strategiyasi tarixiy, geosiyosiy, iqtisodiy va madaniy omillar ta'sirida shakllandi. Hindiston tashqi siyosatining shakllanishini nazariy jihatdan ilmiy tahlil qilish uchun ushbu mavzuni tarixiy, geosiyosiy va nazariy asoslar bilan tushuntirish zarur. Hindistonning tashqi siyosati mustaqillikka erishgan (1947-yildan boshlab) davrdan beri evolyutsion rivojlanishga ega bo'lib, u xalqaro munosabatlar nazariyalarining turli paradigmatlariga mos ravishda rivojlanib kelmoqda.

Tarixiy asoslar

Hindiston tashqi siyosatining shakllanishi tarixiy jihatdan boy va murakkab jarayon bo'lib, bu siyosatning asosiy tamoyillari, strategiyalari va global ta'sirlar vaqt o'tishi bilan o'zgarib bordi. Hindiston mustaqillikka erishganidan so'ng, uning tashqi siyosati bir qancha xalqaro munosabatlar nazariyalariga asoslanib shakllandi.

Bu jarayonda xalqaro tizimning o'zgaruvchan sharoitlari, Hindistonning geosiyosiy joylashuvi, ichki siyosiy holatlari va global ijtimoiy-iqtisodiy holatlar muhim omillar sifatida o'z aksini topdi.

Hindistonning mustamlaka davridagi tashqi siyosati, asosan, Britaniya imperiyasining global manfaatlariga xizmat qildi. Britaniya imperiyasi o'zining mustamlakachilik siyosatini ishlab chiqdi va Hindistonni o'zining iqtisodiy va siyosiy manfaati uchun boshqardi. Bu davrda Hindistonning tashqi siyosati asosan Britaniya imperiyasining mustahkamligini ta'minlashga qaratilgan edi. Hindistonning Janubiy Osiyo mintaqasidagi strategik ahamiyati, uni Britaniya imperiyasi uchun muhim hududga aylantirdi. Hindistonning joylashuvi, asosan, Britaniyaning Osiyo va Yaqin Sharqdagi ta'sirini mustahkamlash uchun xizmat qildi. Bu davrda Hindiston tashqi siyosatining shakllanishi haqida olimlar, xususan, K.K. Aziz [8, 9] va S.M. Ikram[25]lar Hindistonning mustamlakachilik davrida faqatgina imperiya manfaatlariga xizmat qilganini ta'kidlaydi.

1947-yilda Hindiston mustaqillikka erishganidan so'ng, uning tashqi siyosati yangi sharoitga moslashdi. Hindiston mustaqil siyosatini shakllantirishda, asosan, Javoharlal Neru boshchiligidagi rahbariyatning tashqi siyosati va xalqaro ijtimoiy-huquqiy yondashuvlari muhim rol o'ynadi. J. Neru Hindiston tashqi siyosatining asosiy arxitektori sifatida quyidagi tamoyillarni ilgari surdi:

– Hindistonning tashqi siyosatida Qo'shilmaslik harakati tamoyili asosiy o'rinda turdi. J. Neru Xitoy va Sovuq urush bloklari o'rtasidagi qarama-qarshilikdan qochish uchun Hindistonning neytral pozitsiyasini ilgari surdi. Bu yondashuv K.M. Panikkar [16] va B.K. Neru [45] tomonidan izchil o'rganilgan bo'lib, ular Hindistonning o'zini "har ikki blokdan mustaqil" deb hisoblashgan;

– 1955-yilda Indoneziyada bo'lib o'tgan Bandung konferensiyasida Hindiston boshqa mustaqil davlatlar bilan birgalikda, yangi xalqaro tizimda G'arb va Sharq bloklaridan mustaqil bo'lishga intildi. Hindistonning birinchi ayol tashqi ishlar vaziri Vijay Lakshmi Pandit va Hindistonning shu paytdagi Prezidenti Rajendra Prasad bu harakatning asosiy yetakchilari bo'lib, G'arb va Sharq ta'siridan holi bo'lgan bir necha mustaqil davlatlarni birlashtirishga intildilar.

1962-yilda Hindiston va Xitoy o'rtasida yuzaga kelgan chegara urushi Hindiston tashqi siyosatiga realizm elementlarini kiritishga olib keldi. J. Neru tashqi siyosatda idealistik yondashuvni davom ettirgan bo'lsa-da, Xitoyning agressiv siyosati Hindistonni o'z mudofaa imkoniyatlarini kuchaytirishga majbur qildi.

Pokiston bilan o'rtadagi Kashmir nizosi Hindistonning tashqi siyosatida eng muhim va doimiy omillardan biri bo'lib qoldi. Shashi Sarur [60, 61] va Ayesha Jalal [26, 27] kabi olimlar bu nizo Hindistonning tashqi siyosatini ko'proq realistik va pragmatik yondashuvga olib kelganini ta'kidlaydi.

1960–1991-yillarda Sovuq urush davri Hindiston tashqi siyosatining rivojlanishida muhim o'rin tutdi. J. Neru davridagi qo'shilmaslik siyosati, Sovuq urush davrida Hindistonning xalqaro pozitsiyasi, ayniqsa, Xitoy va Pokiston bilan bo'lgan munosabatlarda o'zgarishlarga olib keldi. 1971-yilgi Hindiston-Pokiston urushi va Hindistonning Sovet Ittifoqi bilan aloqalarining mustahkamlanishi bu davrda Hindiston tashqi siyosatining realizm asosidagi o'zgarishlarini ko'rsatadi.

"Hindistonning Pokiston bilan bo'lgan strategik aloqalari va Xitoy bilan chegara nizolari mamlakat global diplomatiyasini ishlab chiqishga, yaqin qo'shnilar bilan strategik aloqalar o'rnatishga undadi" – deya ta'kidlashadi, Hindiston va Pokiston

o'rtasidagi doimiy nizo va urushlarning Hindistonning tashqi siyosatiga qanday ta'sir ko'rsatganini o'rgangan tarixchi olimlar Tariq Ali [4] va Ayesha Jalal [26, 27].

1991-yilda Hindiston iqtisodiy islohotlarni amalga oshirdi, bu Hindistonning tashqi siyosatiga yangi bir yo'nalish, ya'ni iqtisodiy diplomatiyani olib kirdi. Arvind Panagariya [47, 48] va Bimal Jalan [7] kabi iqtisodchilar Hindistonning iqtisodiy o'sishi va global iqtisodiyotdagi o'rni haqida ayni shunday yangi yondashuvlarni ilgari surdilar.

Jozef Nay va Robert Keohane [30, 31]lar esa Hindistonning tashqi siyosati 1991-yildan keyin global iqtisodiy liberalizatsiya va geosiyosiy o'zgarishlarga muvofiq yangi yo'nalishga intilgani, AQSh bilan aloqalar mustahkamlangani, Xitoy va Pokiston bilan strategik aloqalar esa murakkablashgani, natijada tashqi siyosatdagi liberalizm Hindistonning xalqaro aloqalarini mustahkamlashda asosiy omil bo'lganini ta'kidlaydilar.

Xitoy bilan iqtisodiy va diplomatik raqobat Hindistonning tashqi siyosatini yanada samarali qilishga olib keldi. C. Raja Mohan [40, 41] va Sumit Ganguli [22] bu jarayonni Hindistonning geosiyosiy manfaatlari bilan bog'lab tahlil qilishadi.

Hindiston tashqi siyosatida 2020–2024-yillar global geosiyosiy yondashuvining o'zgarishi bilan kechdi deb aytish o'rinli bo'ladi. Sababi mamlakat tashqi siyosati tamoyillariga ko'plab global omillar ta'sir ko'rsatdi. Hindistonning Xitoy bilan strategik raqobati, AQSh bilan xavfsizlik hamkorligi va yangi iqtisodiy imkoniyatlari uning tashqi siyosatida asosiy o'rinni egalladi.

Muhim va asosiy o'zgarishlardan biri uning ko'p qutbli dunyoga o'tishdagi roli bo'ldi. Jozef Nay va Robert Keohan [30, 31]ning "liberal institutionalism" (erkin institutlar nazariyasi) konsepsiyasiga asoslanib, Hindiston global geosiyosiy jihatdan iqtisodiy, xavfsizlik va ijtimoiy masalalarda hamkorlikni rivojlantirishga qaratilgan yangi siyosatni ilgari surdi. Bu siyosat Hindistonni o'zining global ta'sirini kuchaytirishga, Xitoyning Osiyodagi o'sib borayotgan ta'siriga qarshi kurashishga va AQSh bilan hamkorlikni rivojlantirishga undadi.

2020-yillarda Hindistonning tashqi siyosati ko'p qutbli yondashuvga asoslandi, ya'ni Hindiston xalqaro aloqalarini bir nechta kuchli davlatlar va tashkilotlar bilan o'rnatdi. C. Raja Mohan [40, 41] va Sumit Ganguli [22] kabi olimlar Hindistonning ko'p qutbli dunyoda o'zining strategik mavqeini saqlab qolishga intilishining globallashuv jarayoniga ta'sirini tahlil qilishgan. Hindiston, ayniqsa, Hind-Tinch okeani mintaqasidagi muhim davlatlar bilan aloqalarni mustahkamlashga harakat qildi.

Xitoy bilan bo'lgan geosiyosiy raqobat mamlakat tashqi siyosatining asosiy yo'nalishlaridan biriga aylandi. Xitoyning Osiyodagi ta'siri va uning hududiy kengayishi, jumladan, Hindistonning janubi-sharqidagi davlatlar bilan bog'lanishi, Hindistonni Xitoyga qarshi geosiyosiy kurashga jalb qildi. 2020-yilda Xitoy va Hindiston o'rtasidagi Ladakh hududida yuzaga kelgan chegara mojarosi (2020 yilgi Galvan vodiysi to'qnashuvi) Hindistonni o'zining harbiy va diplomatik strategiyalarini qayta ko'rib chiqishga majbur qildi. Bu voqea Hindistonning "realpolitic" va "containment" (kuzatish va bostirish) yondashuvini kuchaytirdi.

Xitoy bilan raqobatda, Hindiston Hind-Tinch okeani mintaqasida AQSh, Yaponiya va Avstraliya bilan QUAD ("Kvadrilateral xavfsizlik dialogi") kabi platformalar orqali ko'p tomonlama strategiyalarni rivojlantirdi. Shyam Saran va Amitabh Mattu [52] kabi siyosatshunoslar Hindistonning Xitoyga qarshi kurashishda ko'p tomonlama va mintaqaviy xavfsizlik strategiyalarini qo'llashini ta'kidlaydilar.

AQSh bilan hamkorlik 2020–2024-yillarda yanada mustahkamlandi. Hindistonning AQSh bilan strategik hamkorligi Hind okean va Tinch okean mintaqasidagi xavfsizlik, iqtisodiy hamkorlik va texnologiya almashinuvi sohalarida o'sishni davom ettirdi. Shuningdek, AQSh bilan o'zining mudofaa hamkorligini kuchaytirish uchun bir qancha muhim hujjatlar, shu jumladan, "Basic Exchange and Cooperation Agreement for Geospatial Cooperation" (BECA) va "Communications Compatibility and Security Agreement" (COMCASA) imzoladi. Bu hujjatlar Hindiston va AQSh o'rtasidagi harbiy hamkorlikni mustahkamlashga yordam berdi. M.K. Bhadrakumar va Sanjay Barun [12] ning fikricha, Hindiston AQSh bilan strategik hamkorlikni o'zining iqtisodiy va xavfsizlik manfaatlariga to'g'ri kelishini sezdi va bu siyosatni davom ettirdi.

AQSh bilan iqtisodiy hamkorlik 2020-yillarda yanada mustahkamlandi, savdo aloqalari kengaydi va yangi iqtisodiy imkoniyatlar yaratildi. Hindistonning AQSh bilan tijorat aloqalarining kuchayishi global iqtisodiyotga ham sezilarli ta'sir ko'rsatdi. Arvind Panagariya [47, 48] va Raghuram Rajan [51] Hindistonning iqtisodiy diplomatiya orqali AQSh bilan o'zaro foydali aloqalarni rivojlantirishni davom ettirganini ta'kidlaydilar. Shuningdek, 2020–2024-yillarda Hindistonning Hind-Tinch okean mintaqasidagi siyosati xavfsizlik va iqtisodiy hamkorlikni rivojlantirishga qaratildi. Hindiston Xitoyning mintaqadagi ta'sirini cheklash maqsadida, Hind-Tinch okean strategiyasini ilgari surdi va AQSh, Yaponiya va Avstraliya bilan hamkorlikni mustahkamladi. Bu Xitoyning mintaqadagi harbiy faoliyatiga qarshi birgalikda javob berish strategiyasining asosini tashkil etdi. M.K. Narayanan [67] Hindistonning Hind-Tinch okeanidagi rolini kuchaytirish orqali, Xitoyga qarshi muvaffaqiyatli geosiyosiy raqobat olib borish mumkinligini ta'kidlaydi.

Hindiston tashqi siyosatida xalqaro institutlar bilan hamkorlik ham muhim o'rin tutdi. Mamlakat BMT, Jahon savdo tashkiloti va boshqa xalqaro tashkilotlar bilan aloqalarni davom ettirdi. Iqlim o'zgarishi va yashil texnologiyalarga oid masalalar Hindistonning tashqi siyosatida alohida o'rin oldi. Hindiston 2070-yilga borib "Nol uglerod chiqindilari" ("net zero emissions") maqsadiga erishishni rejalashtirgan. Bu maqsadni mamlakat 2021-yilda BMTning iqlim o'zgarishiga bag'ishlangan COP26 sammitida e'lon qildi. Ushbu tashabbus global iqlim o'zgarishiga qarshi kurashda Hindistonning mas'uliyatini ifodalaydi.

Shunday qilib, Hindiston tashqi siyosatining shakllanishi, tarixiy jihatdan, o'zining mustamlakachilikdan mustaqillikka o'tish va Sovuq urush davrining geosiyosiy sharoitlariga bog'liq bo'lgan bir necha bosqichlardan o'tgan. J. Neru idealizmidan realizmga o'tish, iqtisodiy liberalizatsiya va ko'p qutbli dunyodagi strategiyalar Hindistonning tashqi siyosatida muhim o'rin tutadi. 2020–2024-yillarda Hindiston tashqi siyosati global geosiyosiy o'zgarishlarga, Xitoy bilan raqobat, AQSH bilan hamkorlikka va Hind-Tinch okean mintaqasidagi xavfsizlik muammolariga javoban o'zgarib bordi. Hindiston ko'p qutbli dunyo, xavfsizlikni ta'minlash, iqtisodiy diplomatiya va xalqaro tashkilotlar bilan aloqalarni mustahkamlashga qaratilgan siyosatni davom ettirdi. Hindiston tashqi siyosatini tahlil qilishda Hans Morgentau, Jozef Nay, Robert Keohan, Vijay Lakshmi Pandit, Ayesha Jalal kabi olimlarning nazariy yondashuvlari va tahlillari Hindistonning milliy manfaatlarini va xalqaro aloqalarini tushunishga yordam beradi. C. Raja Mohan, Arvind Panagariya va M.K. Bhadrakumar kabi olimlarning tahlillari esa mamlakat tashqi siyosatining asosiy tamoyillari va rivojlanishini yaxshi o'rganishga asos bo'ladi.

Geosiyosiy omillar

Geosiyosiy omillar ham Hindiston tashqi siyosatining asosiy yo'nalishlarini belgilashda muhim faktorlar hisoblanadi. Hindistonning geosiyosiy ahamiyati, uning joylashuvi, tarixiy tajribasi, mintaqaviy va global tahdidlar, iqtisodiy va xavfsizlik masalalari kabi omillar tashqi siyosatining shakllanishiga ta'sir ko'rsatadi va Hindistonning tashqi siyosatidagi asosiy yondashuvlar va qarorlar qabul qilish jarayonida o'z aksini topadi.

Avvalo Hindistonning geografik joylashuvi uning tashqi siyosatini shakllantiruvchi eng muhim geosiyosiy omillardan biridir. Mamlakatning Janubiy Osiyo markazidagi strategik joylashuvi uni O'rta Sharq, Janubi-Sharqiy Osiyo, Osiyo-Tinch okeani mintaqalari bilan aloqalarga jalb qiladi. Bu joylashuv Hindistonni mintaqaviy va global xavfsizlik, iqtisodiy hamkorlik va siyosiy ta'sir uchun muhim aktorga aylantiradi.

Geosiyosiy jihatini tahlil qiladigan bo'lsak, mintaqaviy xavfsizlik nuqtai nazaridan Hindistonning Xitoy va Pokiston bilan chegara mojarolari hamda O'rta Sharqdagi xavfsizlik masalalari mamlakat tashqi siyosatining asosiy elementlariga aylangan. K. Subrahmanyam [57, 58] va S. Raghavan [68] Hindistonning Pokiston va Xitoy bilan chegara nizolari uning tashqi siyosatidagi asosiy muammolar sifatida tahlil qilganlar. Bu omillar Hindistonni o'zining harbiy qudratini oshirish va mintaqada xavfsizlikni ta'minlash uchun ko'proq resurs sarflashga majbur qiladi.

"Hindistonning Hind-Tinch okeanidagi joylashuvi, Xitoyning mintaqadagi kuchayishiga qarshi Hindistonni hamkorlikka jalb qilishga undaydi. Hindiston AQSh, Yaponiya va Avstraliya bilan QUAD ("Kvadrilateral xavfsizlik dialogi") kabi xavfsizlik tashkilotlarida faol ishtirok etadi, bu Hindistonning global xavfsizlikka ta'sirini oshiradi", C. Raja Mohan [40, 41] Hindistonning Hind-Tinch okean mintaqasida o'zining strategik rolini va Xitoyga qarshi kurashda qanday geosiyosiy yondashuvlarni qo'llashini tahlil qilib shunday fikr bildiradi.

Shuningdek, Xitoy va Pokiston bilan bo'lgan raqobat Hindiston tashqi siyosatining markazida turadi. Hindiston Xitoy va Pokistonni o'zining eng asosiy geosiyosiy raqiblari sifatida ko'radi. Xitoyning Osiyodagi ta'siri va Pokistonning Hindiston bilan bo'lgan tarixiy aloqalari, mamlakat tashqi siyosatidagi asosiy tahdidlarni tashkil qiladi. Jon Ikenberri va Amitav Acharya [1, 2, 3] kabi olimlar Xitoyning Osiyodagi kuchayishini Hindistonning tashqi siyosatiga qanday ta'sir qilganini va Hindistonning "containment" strategiyasini qanday qo'llashini tahlil qilishadi.

Pokiston bilan o'zaro aloqalar va Kashmir masalasi Hindistonning tashqi siyosatida katta ahamiyatga ega. Hindistonning Pokiston bilan chegaradagi geosiyosiy nizolari, Xitoy va Pokiston o'rtasidagi strategik ittifoq Hindistonning tashqi siyosatini yanada murakkablashtiradi. Ayesha Jalal [26, 27] va Shahid Javed Burki [69] Hindiston va Pokiston o'rtasidagi geosiyosiy raqobatni tahlil qilib, bu nizo Hindistonning tashqi siyosatining asosi sifatida qolishini ta'kidlashadi.

Qolaversa, Hindiston tashqi siyosatda iqtisodiy diplomatiyaga katta e'tibor qaratadi. Mamlakat o'z iqtisodiyotini global iqtisodiyotga integratsiya qilishga harakat qiladi, shu bilan birga, xalqaro savdo va investitsiyalarni jalb etish, yangi bozorlarni ochish va global iqtisodiy tizimda o'z o'rnini mustahkamlashga intiladi.

Mamlakatning iqtisodiy geosiyosiy strategiyalariga misol tariqasida mamlakatning ko'zlayotgan savdo va iqtisodiy integratsiyalarini keltirish mumkin. Hindiston AQSh, Yevropa Ittifoqi va Osiyo davlatlari bilan savdo va iqtisodiy aloqalarini kengaytiradi.

Arvind Panagariya [47, 48] va Raghuram Rajan [51] Hindistonning iqtisodiy diplomatiyasini yanada mustahkamlash, xalqaro savdo aloqalarini rivojlantirish va yangi texnologiyalarni o'zlashtirish jarayonlarini tahlil qilishadi.

Kunal Basu [11] Hindiston ShHT va BRICS kabi tashkilotlar orqali mintaqaviy va global iqtisodiy aloqalarni mustahkamlashga harakat qilishi, mamlakat ushbu tashkilotlardagi faoliyati orqali mintaqaviy integratsiya va global iqtisodiy aloqalarni kengaytirishdagi rolini oshirishga urinishini ta'kidlaydi.

Hindiston tashqi siyosatiga ta'sir ko'rsatadigan yana bir muhim omil – uning ijtimoiy va madaniy holati. Hindistonning keng milliy xilma-xilligi, etnik, diniy va madaniy boyligi global aloqalarida katta o'rin tutadi. Hindiston o'zining madaniy merosini va demokratiya tamoyillarini targ'ib qilishga intiladi hamda madaniy diplomatiyasini rivojlantirishga katta e'tibor qaratadi. Sashi Sarur [60, 61] va Ramesh Kumar [35] Hindiston madaniy diplomatiyasini va xalqaro maydonda o'zining "soft power" (yumshoq kuch)ni qanday ishlatganini tahlil qilishadi. Hindistonning kino sanoati, yoga va adabiyot orqali dunyo bo'ylab madaniy aloqalarni mustahkamlashga intilishi uning tashqi siyosatining ajralmas qismi hisoblanadi.

Hindistonning tashqi siyosatini shakllantirishdagi nazariy yondashuvlar uning global tizimdagi pozitsiyasini belgilashda muhim rol o'ynaydi. Bu siyosat nafaqat Hindistonning ichki va tashqi manfaatlarini, balki uning tarixiy, geosiyosiy va iqtisodiy omillarni ham hisobga olgan holda shakllanadi. Mamlakat tashqi siyosati shakllanishiga oid nazariy yondashuvlarni realizm, liberalizm, Qo'shilmaslik harakati va geosiyosiy nazariyalarga asoslanib tahlil qilish uni batafsil va tushunarli bayon qilishga xizmat qiladi.

Realizm davlatlarning xalqaro tizimda o'z xavfsizligini va manfaatlarini ta'minlash uchun kuchga asoslangan siyosatni ilgari suradi. Bu yondashuvda Hindistonning tashqi siyosatida xavfsizlik va geosiyosiy manfaatlar ustuvor bo'ladi. Realizm nazariyasiga ko'ra, Hindiston o'z xavfsizligini ta'minlash uchun yadro qudratini rivojlantirish, Xitoy va Pokiston bilan diplomatik aloqalarini o'rnatish zaruratini ko'rgan.

Hindiston 1974-yilda yadro sinovini amalga oshirib, o'zining xavfsizligini ta'minlashda realistik yondashuvni ko'rsatdi. Xitoy va Pokiston bilan mintaqaviy raqobat Hindistonni o'z yadroviy qudratini rivojlantirishga undadi. Realist nazariyaga ko'ra, davlatlar o'z xavfsizliklarini kuch orqali ta'minlashga intiladi. Hindistonning yadroviy qudratini oshirishni davom ettirishi, uning mintaqaviy xavfsizlik siyosatining ajralmas qismi bo'lib qolgan. Pokiston bilan Kashmir masalasi Hindistonning tashqi siyosatida realist yondashuvning yanada aniqroq namunasidir. Realizmda davlatlar o'z manfaatlarini himoya qilish uchun harakat qiladi, bu esa Hindistonni Pokiston bilan doimiy qarama-qarshilikka olib kelmoqda.

Jahon olimlaridan Jon Marsheimer [39] o'zining "The Tragedy of Great Power Politics" asarida xalqaro siyosatda davlatlar o'rtasidagi kuchning dominantligini ta'kidlaydi. Hindistonning yadroviy qudratini rivojlantirishni, uning o'z xavfsizligini ta'minlash uchun kuchga tayanishning eng yaqqol ko'rinishi deb qaraydi. Hindistonning AQSh bilan aloqalarni rivojlantirishidagi realist yondashuv xavfsizlik va kuchga asoslangan qarorlarni ko'rsatadi.

Keyingi liberalizm yondashuvi davlatlar o'rtasidagi diplomatik aloqalar, iqtisodiy hamkorlik va inson huquqlarini ilgari suradi. Hindistonning tashqi siyosatidagi liberalizmning ta'siri 1990-yillardagi iqtisodiy islohotlar, global hamkorlik va demokratik

qadriyatlar asosida shakllanadi. Mamlakatning xalqaro tizimda mustahkamlashga qaratilgan siyosatida liberalizm tamoyillari muhim o'rin tutadi.

Liberalizmning Hindiston tashqi siyosatiga ta'siri sifatida quyidagilarni misol qilish mumkin:

1991-yildagi iqtisodiy islohotlar Hindistonni global iqtisodiyotga integratsiya qilishga imkon yaratdi. Liberalizmning asosiy tamoyillari, ya'ni iqtisodiy erkinlik va integratsiya Hindistonning Jahon Savdo Tashkilotiga (WTO) qo'shilishiga sabab bo'ldi. Bu Hindistonning global savdo tizimidagi ishtirokini yanada kengaytirdi.

Hindistonning demokratik tizimi xalqaro aloqalaridagi qadriyatlarga ham ta'sir etdi. Hindistonning AQSh va Yevropa Ittifoqi bilan yaqin aloqalari, liberalizmdan ilhomlangan tashqi siyosatni yoritadi.

Jahon olimlari Robert Keohan va Jozef Nay [31] o'zlarining *"Power and Interdependence"* asarida davlatlar o'rtasidagi iqtisodiy va diplomatik aloqalarning muhimligini ta'kidlaydi. Hindistonning AQSh va Yevropa Ittifoqi bilan yaqin aloqalarini rivojlantirishi, liberalizmning iqtisodiy va diplomatik integratsiya tamoyillariga mos keladi.

Amartya Sen [54] ning *"Development as Freedom"* asarida Hindistonning iqtisodiy va ijtimoiy taraqqiyoti liberalizm tamoyillari asosida tahlil qilinadi. Sen Hindistonning tashqi siyosatidagi liberal yondashuvni, uning o'z iqtisodiy o'sish va inson huquqlarini ilgari surishga intilishidagi asosiy omil sifatida baholaydi.

Yana bir asosiy nazariya Qo'shilmaslik, ya'ni "non-alignment" yondashuvi Hindiston tashqi siyosatining asosiy xususiyatlaridan biri bo'lib, J. Neru davridan boshlab, Hindiston mustaqillik va neytralitetni o'z tashqi siyosatining asosiy tamoyillari sifatida belgilagan. Qo'shilmaslik siyosati Hindistonni G'arb va Sharq bloklarining o'zaro raqobatidan himoya qilishga qaratilgan edi.

Ushbu yondashuvni Hindiston tashqi siyosatiga ta'siri nuqtai nazaridan tahlil qiladigan bo'lsak, Hindiston 1961-yilda Qo'shilmaslik harakatini tashkil etdi va bu harakatning yetakchi davlatiga aylandi. Bu, xususan, Hindistonning mustaqillikni saqlashga va global siyosiy ziddiyatlardan chetda turishga qaratilgan siyosatini ifodalaydi. J. Neru va keyinchalik uning qizi Indira Gandi qo'shilmaslik siyosatini ilgari surdilar va xalqaro aloqalarda Hindistonning neytral pozitsiyasini saqlashga harakat qildilar. J. Neru o'zining *"The Discovery of India"* [44] asarida qo'shilmaslik siyosatining Hindistonning mustaqil tashqi siyosatidagi o'rnini tushuntiradi. Neru bu siyosatni davlatlar o'rtasidagi tenglikni ta'minlashga va yangi mustaqil davlatlarning o'z siyosiy huquqlarini himoya qilishga qaratilgan deb ko'rsatadi. "Hindiston strategik hamjamiyatining otasi" nomini olgan taniqli siyosatchi K. Subrahmanyam Hindiston qo'shilmaslik siyosatining xalqaro ziddiyatlardan chetda turishni ta'minlashdagi ahamiyatini tahlil qiladi. U qo'shilmaslik siyosatini mamlakat milliy manfaatlarini himoya qilish va global tizimda neytral pozitsiyani saqlashga qaratilgan strategiya sifatida ko'radi.

AQShlik olimlar Hindiston tashqi siyosatini tahlil qilishda bir qator yondashuvlar va konseptual modellardan foydalanadilar. Ular Hindistonning globallashuvdagi roli, uning xavfsizlik siyosati, iqtisodiy strategiyalari va mintaqaviy integratsiyasi masalalarini o'rganishga katta e'tibor qaratadilar. AQSh olimlarining Hindiston tashqi siyosatiga bo'lgan yondashuvlari ko'pincha Hindistonning xalqaro maydondagi strategik manevrlari, asosan, Xitoy va AQSh bilan aloqalari, shuningdek, Hindistonning iqtisodiy o'sishi va uning mintaqaviy xavfsizlikdagi o'rni atrofida shakllanadi.

Z. Bjezinskiy [14] o'zining *"The Grand Chessboard"* asarida Hindistonning O'rta Osiyo va Osiyo-Tinch okeani hududidagi geosiyosiy o'rnini muhim deb ta'kidlaydi. Genri Kissinjer [32] Hindistonning tashqi siyosatda geosiyosiy o'rnini va yadroviy qudratini rivojlantirishni ko'rsatadi. Uning fikricha, Hindiston o'zining geosiyosiy manfaatlarini saqlash uchun kuchga tayanadi.

A.J. Tellis [59] Hindistonning strategik mustaqillikni saqlab qolishga bo'lgan intilishlarini o'rganadi va mamlakat xavfsizlik siyosatini Xitoy bilan bog'liq muammolar orqali tahlil qiladi. Tellis Hindistonning Xitoyga qarshi strategik tizimlarini rivojlantirishda AQSh bilan hamkorlikni kuchaytirish zarurligini ta'kidlaydi. U Hindistonning Hind-Tinch okeani mintaqasidagi xavfsizlikni ta'minlashda AQSh bilan o'zaro strategik aloqalarini muhim deb hisoblaydi.

Sumit Ganguli [22] Hindistonning AQSh bilan xavfsizlik sohasidagi hamkorligini tahlil qiladi. U Hindistonning mintaqaviy xavfsizlikda AQSh bilan yaqinlashishi hamda Xitoyning kengayishini oldini olishga ko'proq ahamiyat berishini ko'rsatadi. Ganguli Hindistonning AQSh bilan mudofaa aloqalarini mustahkamlashi mintaqaviy xavfsizlikka hissa qo'shishini ta'kidlaydi.

Arvind Panagariya [47,48] Hindiston iqtisodiy siyosatining rivojlanishidagi strategiyalarni tahlil qiladi va Hindistonning global iqtisodiyotda o'z o'rnini mustahkamlashini ko'rsatadi. U Hindistonning savdo aloqalarini rivojlantirish va AQSh bilan iqtisodiy aloqalarini kengaytirishning ahamiyatini ta'kidlaydi. Panagariya Hindistonning texnologiya va sanoat rivojlanishi orqali AQSh bilan iqtisodiy hamkorlikni yanada kengaytirish imkoniyatlarini o'rganadi.

David Shambaf [55] Hindiston va AQSh o'rtasidagi xavfsizlik aloqalarini o'rganadi. U Hindistonning o'zining strategik mustaqilligini saqlab qolgan holda, AQSh bilan xavfsizlik hamkorligini rivojlantirish orqali global va mintaqaviy xavfsizlikni ta'minlashdagi rolini ta'kidlaydi. Shambaf Hindistonning terrorizmga qarshi kurashdagi sa'y-harakatlarini, AQSh bilan o'zaro mudofaa aloqalarini va mintaqaviy xavfsizlikka qo'shgan hissasini ko'rsatadi.

AQSh olimlari Hindistonning diplomatik yondashuvlarini, ayniqsa, uning ko'p vektorli tashqi siyosatidagi o'rnini tahlil qiladilar. Hindistonning global va mintaqaviy diplomatik aloqalari, ko'p tomonlama tashkilotlarda ishtiroki va xalqaro maydonda o'zining strategik manfaatlarini ilgari surishdagi sa'y-harakatlarini o'rganish AQSh olimlarining tadqiqotlarida keng yoritiladi. Xususan, Uiliam Ansolis [5] Hindistonning global va mintaqaviy diplomatik aloqalarini tahlil qilgan va Hindistonning xalqaro tashkilotlardagi ishtirokini, ayniqsa, BMT, BRICS va Hind-Tinch okeani mamlakatlari tashkilotlaridagi o'rnini o'rganadi. U Hindistonning ko'p tomonlama diplomatiyadagi roli va uning global siyosatdagi ta'sirini kengaytirish strategiyalarini tahlil qiladi.

Maykl Kugelman [36] Hindistonning O'rta Osiyo davlatlari bilan siyosiy va iqtisodiy aloqalarini rivojlantirishini tahlil qiladi. U Hindiston va O'rta Osiyo mamlakatlari o'rtasidagi xavfsizlik va iqtisodiy aloqalarining rivojlanishini AQSh uchun muhim geosiyosiy sharoit deb hisoblaydi. Hindistonning bu mintaqadagi strategik hamkorligi AQSh uchun ham mintaqaviy barqarorlikni ta'minlashda muhimdir.

Yevropalik olimlar Hindiston tashqi siyosatiga nisbatan turli yondashuvlarni taklif qilganlar. Ularning tahlillari asosan Hindistonning Yevropa bilan aloqalari, xalqaro siyosatdagi pozitsiyasi va mintaqaviy xavfsizlikka bo'lgan yondashuvlari asosida shakllangan. Yevropa mutaxassislari Hindiston tashqi siyosatining yuksalishi, uning

mustaqil diplomatiyasi, iqtisodiy o'sishi va global xavfsizlikka ta'siri haqida keng tahlillar olib borishadi. Ularning yondashuvlari Hindistonning xalqaro tizimdagi roli va uning asosiy hamkorlari bilan aloqalarini yanada chuqurroq tushunishga yordam beradi.

Frederik Grare [24] Hindistonning global siyosatdagi o'rnini tahlil qilishda uning Xitoy va AQSh bilan o'zaro raqobatini va Yevropa bilan aloqalarini muhokama qiladi. Uning fikricha, Hindiston Yevropaning Xitoy va AQSh bilan o'zaro aloqalariga qanday ta'sir ko'rsatishini tahlil qilish muhimdir. Grare Hindiston va Yevropa o'rtasidagi iqtisodiy aloqalarni mustahkamlashga alohida e'tibor qaratadi.

Britaniyalik olim David Skot [53] mamlakatning tashqi siyosatidagi mustaqil yondashuvini tahlil qiladi. Uning fikricha, Hindiston Yevropaga bo'lgan aloqalarini rivojlantirish orqali mintaqaviy xavfsizlik va global barqarorlikni ta'minlashga harakat qilmoqda. Skot Hindistonning Hind-Tinch okean hududidagi strategik rolini va uning Yevropa bilan o'zaro aloqalarini kengaytirishdagi o'rnini ko'rsatadi.

Germaniyalik olim Tomas Blanchard [13] Hindistonning tashqi siyosatidagi yuksalishni va uning Yevropa bilan aloqalarini ko'rib chiqadi. U Hindistonning global ta'sirini kengaytirish va Yevropa bilan iqtisodiy hamkorlikni rivojlantirish yo'llarini tahlil qiladi. Blanchardning fikriga ko'ra, Hindiston va Yevropa o'rtasidagi aloqalar iqtisodiy va strategik manfaatlarga asoslanadi.

Pier Deleru [17] Hindistonning Yevropa bilan xavfsizlik sohasidagi hamkorligini tahlil qiladi. U Hindistonning Xitoyga qarshi kurashda Yevropaning qo'llab-quvvatlashiga bo'lgan ehtiyojini ta'kidlaydi.

Rossiya Hindiston bilan o'zaro aloqalarini xavfsizlik, strategik hamkorlik va xalqaro siyosatning umumiy doirasida ko'rib chiqadi. Hindistonning tashqi siyosatidagi asosiy yo'nalishlar, jumladan, uning qo'shni davlatlar bilan aloqalari, Xitoy bilan raqobati va mintaqaviy barqarorlikka bo'lgan yondashuvi Rossiya olimlari tomonidan alohida tahlil qilinadi. Aleksey Arbatov [6] Hindiston va Rossiyaning xavfsizlik sohasidagi hamkorligini o'rganadi. U Hindistonning harbiy texnologiyalarini modernizatsiya qilishda Rossiyaning o'rne va ahamiyatini ta'kidlaydi. Arbatovning fikriga ko'ra, ikki davlatning o'zaro yaqin aloqalari mintaqaviy xavfsizlikni mustahkamlashda muhim rol o'ynaydi, xususan, Xitoy va AQSh bilan o'tkaziladigan strategik raqobatda. Dmitriy Trenin [62] esa Hindistonning tashqi siyosatidagi o'zgarishlarni tahlil qilgan holda, Rossiyaning Hindiston bilan uzoq muddatli strategik hamkorlikni qanday rivojlantirayotganini ko'rsatadi. U Hindiston va Rossiyaning mintaqaviy xavfsizlik va iqtisodiy hamkorlikdagi o'zaro manfaatlarini muhokama qiladi. Treninning fikricha, Hindiston va Rossiya o'rtasidagi aloqalar global va mintaqaviy xavfsizlikni ta'minlashda muhim ahamiyatga ega.

Hindiston tashqi siyosatining shakllanishi nafaqat G'arb olimlari tomonidan, balki Osiyo davlatlari, xususan, Yaponiya va Xitoy mutaxassislari tomonidan ham keng ilmiy tahlil qilingan. Ularning yondashuvlari Hindistonning geosiyosiy ahamiyatini va mintaqadagi o'rnini ko'rib chiqishda o'ziga xos ahamiyatga ega.

Yaponiyaning hindistonshunos olimlari mamlakatning tashqi siyosatiga doir tahlillarini, asosan, mintaqaviy hamkorlik, xavfsizlik va iqtisodiy aloqalar nuqtai nazaridan olib boradilar. Yaponiyaning geosiyosiy manfaatlari Hindiston bilan iqtisodiy aloqalar va Xitoy bilan raqobatga qaratilgan. Shuningdek, yapon mutaxassislari Hindistonning o'z tashqi siyosatida qo'shilmaslik va neytralitetga katta ahamiyat berishini, shu bilan birga, ikkinchi Jahon urushidan keyin Yaponiyaning ham ayni yo'ldan

borishini ta'kidlaydilar. Bu nuqtai nazardan, Hindiston va Yaponiyaning global va mintaqaviy xavfsizlikka qaratilgan siyosatidagi o'xshashliklar kuzatiladi.

Yoichi Funabashi [21] o'zining *"Asia's Cauldron"* asarida Osiyo davlatlari, jumladan, Hindistonning Xitoy bilan raqobati va mintaqada o'z o'rnini mustahkamlashdagi ahamiyatini muhokama qiladi. Funabashi Hindiston va Yaponiyaning Xitoyga qarshi strategik hamkorligini, ularning mintaqada tinchlikni saqlashdagi ahamiyatini yoritadi. Hindistonning Xitoy bilan geosiyosiy raqobati Yaponiyaning xavfsizlik siyosatida ham muhim omilga aylanadi.

Ryoji Sato Hindiston va Yaponiyaning iqtisodiy va xavfsizlik aloqalarini, mintaqaviy xavfsizlikka bo'lgan yondashuvlarini tahlil qiladi. U Hindistonning xalqaro tizimda, xususan, Yaponiya bilan mintaqaviy hamkorlikda o'z pozitsiyasini kuchaytirishga qaratilgan harakatlaridan so'zlaydi.

O'z navbatida Xitoyning hindistonshunos olimlari Hindistonning tashqi siyosatini, asosan, Xitoy bilan strategik raqobat va mintaqaviy xavfsizlik nuqtai nazaridan tahlil qiladilar. Xitoy va Hindistonning geosiyosiy raqobati, shuningdek, Uzoq Sharq va Janubiy Osiyodagi o'zaro aloqalari Xitoy mutaxassislari keng qamrovda qiziqtiradi. Ular, ayniqsa, ikki davlat o'rtasidagi Kashmir masalasi, chegaradagi to'qnashuvlar va iqtisodiy raqobatni tahlil qiladilar. Xitoyning Hindiston bilan o'tkazilgan harbiy va iqtisodiy aloqalari, asosan, mintaqadagi gegemonlik kurashiga qaratilgan. Xitoy Hindistonning mintaqaviy integratsiyasini va o'zining *"Bir kamar bir yo'l"* tashabbusiga qo'shilishni xohlamaydi, chunki bu tashabbus Hindiston uchun Xitoyning geosiyosiy kuchini oshiradi. Hindiston, o'z navbatida, bu tashabbusga qarshi bo'lib, uning mintaqadagi ta'sirini kamaytirishga harakat qiladi.

Xitoylik olimi Zhu Feng [19] o'zining *"China's Foreign Policy: A New Era"* asarida Xitoy va Hindiston o'rtasidagi iqtisodiy va harbiy raqobatni o'rganadi. U Hindiston va Xitoyning o'zaro raqobatini mintaqaviy xavfsizlikka ta'sir qiluvchi omil sifatida ko'rsatadi. Feng Hindistonning geosiyosiy mustaqilligi, o'zining xalqaro siyosatida Xitoyga qarshi kurashayotganini ta'kidlaydi. Li Xie [65] Xitoy va Hindiston o'rtasidagi strategik raqobatni, ayniqsa, ular o'rtasidagi chegara masalalari, shuningdek, mintaqaviy xavfsizlikka ta'sir qiluvchi omillarni muhokama qiladi. Xie Hindistonning mintaqadagi ta'sirini oshirishga qaratilgan tashqi siyosatini tahlil qilib, bu strategiya Xitoyga bo'lgan ta'sirini baholaydi.

Hindistonning tashqi siyosatiga yaponiyalik va xitoylik mutaxassislarning yondashuvlari global siyosatdagi yangi o'zgarishlarni, geosiyosiy kuchlarning tenglashuvini va mintaqaviy integratsiyaning ahamiyatini ko'rsatadi. Hindistonning mintaqadagi pozitsiyasini mustahkamlashga qaratilgan tashqi siyosat, Yaponiyaning iqtisodiy va xavfsizlik manfaatlari bilan uyg'unlashgan holda, Xitoyning ta'siriga qarshi kurashishga intiladi. Shuningdek, Hindistonning mintaqadagi barqarorlikni ta'minlashda muhim o'rni borligi va uning mintaqaviy xavfsizlikka bo'lgan yondashuvlarini yanada rivojlantirishi muhimdir.

Aytish mumkinki, Hindistonning mintaqadagi o'zaro aloqalarini rivojlantirishda Yaponiya asosiy sheriklardan biri sifatida o'rin tutadi. Yaponiyaning Xitoy bilan geosiyosiy raqobatda Hindiston bilan strategik hamkorlikni mustahkamlashga intilishi, ikki davlat o'rtasidagi iqtisodiy va xavfsizlik aloqalarining kuchayishiga sabab bo'ladi. Hindiston va Xitoy o'rtasidagi geosiyosiy raqobat, ayniqsa, Kashmir va chegaradagi ziddiyatlar doirasida davom etadi. Xitoyning global va mintaqaviy siyosatida Hindistonni o'z raqibiga aylantirish va uning mintaqadagi ta'sirini kamaytirishga intilishi seziladi.

Hindistonning strategiyasi Xitoyning iqtisodiy va harbiy kuchini cheklashga va mintaqadagi muhim strategik o'rni uchun kurashga qaratilgan.

Markaziy Osiyolik olimlar Hindiston tashqi siyosatining mintaqaviy o'lchamlari, iqtisodiy aloqalari va xavfsizlikni ta'minlashdagi o'rnini chuqur o'rganadilar. Markaziy Osiyo mamlakatlari Hindiston bilan tarixiy aloqalarga ega bo'lib, ularning tashqi siyosatidagi yondashuvlari o'zaro hamkorlikni kuchaytirishga, hududiy xavfsizlikni ta'minlashga va mintaqaviy iqtisodiy aloqalarni rivojlantirishga qaratilgan. Markaziy Osiyo olimlarining Hindiston tashqi siyosatiga bo'lgan yondashuvi ko'pincha Hindistonning o'zaro aloqalarini Markaziy Osiyo va uning mintaqaviy xavfsizligiga ta'sirini hisobga olgan holda shakllanadi.

O'zbekistonning Hindiston bilan aloqalari, ayniqsa, iqtisodiy va xavfsizlik masalalariga alohida ahamiyat beradi. O'zbek olimlari Hindistonning Markaziy Osiyo mamlakatlari bilan aloqalarini, iqtisodiy hamkorlikni va xavfsizlik sohasidagi o'rnini tahlil qiladilar. O'zbekistonning sobiq Tashqi ishlar vaziri Abdulaziz Kamilov [33] Hindiston va Markaziy Osiyo mamlakatlari o'rtasidagi siyosiy va iqtisodiy aloqalarni tahlil qilgan. U Hindistonning mustaqil tashqi siyosatini saqlab qolishi va Markaziy Osiyo mamlakatlari bilan o'zaro manfaatlarni rivojlantirishi zarurligini ta'kidlaydi. A. Kamilovning fikricha, Hindiston va Markaziy Osiyo o'rtasidagi o'zaro aloqalar xavfsizlikni mustahkamlashga yordam beradi. Taniqli siyosatshunos Erkin Ergashev [18] ham Hindistonning Markaziy Osiyo mamlakatlari bilan iqtisodiy hamkorlikni rivojlantirishni muhim deb hisoblaydi. U Hindistonning iqtisodiy o'sishi va Markaziy Osiyo mamlakatlari bilan o'zaro savdo aloqalarini rivojlantirishning mintaqaviy barqarorlikka ta'sirini o'rganadi.

Qozog'istonlik olim Qanat Janabayev [66] Hindistonning Markaziy Osiyo mamlakatlari bilan energetika sohasidagi hamkorligini o'rganadi. Hindistonning energiya talabini qondirish uchun Markaziy Osiyo resurslarini qanday samarali foydalanish mumkinligini tahlil qiladi. Janabayevning fikricha, Hindiston va Markaziy Osiyo mamlakatlari o'rtasidagi energiya aloqalari mintaqaviy iqtisodiy o'sish va xavfsizlikni ta'minlashda muhim omil bo'ladi.

Markaziy Osiyo olimlarining Hindiston tashqi siyosatiga doir tahlillari, mintaqaviy xavfsizlik, iqtisodiy aloqalar va energetika sohasidagi hamkorlikni ko'rsatadi. Hindiston va Markaziy Osiyo o'rtasidagi aloqalar kelajakda yanada rivojlanadi deb taxmin qilinadi, bu esa mintaqaviy barqarorlikka hissa qo'shadi. Hindistonning Markaziy Osiyo bilan aloqalari yangi transport yo'llari, energetika va iqtisodiy rivojlanish uchun imkoniyatlarni yaratadi.

Singapur Milliy Universitetining xalqaro munosabatlar bo'yicha professori Amitav Acharya [1, 2, 3] Hindistonning tashqi siyosati bo'yicha "Hindistonning tashqi siyosati uning demokratik qadriyatlari bilan chambarchas bog'liq bo'lib, bu uning xalqaro aloqalarida o'ziga xos o'rin tutadi", "Hindistonning demokratik tizimi uning tashqi siyosatida hamkorlik va tinchlikni targ'ib qilishda muhim rol o'ynaydi", "Hindistonning ko'p qutbli dunyo tartibida o'zining mustaqil tashqi siyosatini yuritish imkoniyatlari kengaymoqda" – deya fikr bildiradi.

Yuqoridagilarga xulosa qiladigan bo'lsak, Hindistonning tashqi siyosati ko'plab nazariy yondashuvlar, xususan, realism, liberalizm, qo'shilmaslik va geosiyosiy nazariyalar asosida shakllandi. Realizm va liberalizm Hindistonning xalqaro tizimdagi o'rnini va o'z xavfsizligini ta'minlashdagi harakatlarini tushuntiradi, qo'shilmaslik va geosiyosiy yondashuvlar esa uning xalqaro ziddiyatlardan chetda turish va o'z

geostrategik pozitsiyasini mustahkamlashga bo'lgan intilishlarini aks ettiradi. Hindistonning tashqi siyosatidagi har bir yondashuv, uning mustaqillik, xavfsizlik, iqtisodiy taraqqiyot va global aloqalar bilan bog'liq manfaatlariga xizmat qiladi.

Hindistonning tashqi siyosatini tahlil qilishda olimlar turli geosiyosiy, iqtisodiy, xavfsizlik va diplomatik omillarni hisobga olib, uning global maydondagi o'rnini va strategik ahamiyatini o'rganadilar. Ular Hindistonning Xitoy va Pokiston bilan o'zaro munosabatlarini, shuningdek, uning yadroviy qudratini va global xavfsizlik tizimidagi rolini ta'kidlaydilar. Hindistonning AQSh bilan xavfsizlik hamkorligi va boshqa yirik davlatlar bilan aloqalarining rivojlanishi ham muhim o'rin tutadi. Shuningdek, Yevropa, Rossiya, Osiyo va Markaziy Osiyo davlatlari bilan strategik hamkorlik va iqtisodiy aloqalar tahlil qilinadi. Bularning barchasi Hindistonning xalqaro maydondagi o'rnini kuchaytirish va globallashuv jarayonlarida muvaffaqiyatli ishtirok etishiga yordam beradi. Bu yondashuvlar Hindiston tashqi siyosatining kompleks va ko'p qirraliligini anglashga imkon yaratadi.

Hindistonning tashqi siyosatidagi amaliy-davriy o'zgarishlarni batafsilroq tahlil qilish, uning mintaqaviy va global kontekstdagi siyosatini ko'rib chiqishni taqozo qiladi. Hindiston mustaqillikka erishganidan so'ng, uning tashqi siyosatidagi o'zgarishlar o'zining tarixiy, iqtisodiy, xavfsizlik va diplomatik omillari bilan bog'liq bo'lib, mamlakatning o'ziga xos o'rnini shakllantirgan.

J. Neru davrida Hindistonning tashqi siyosati, ayniqsa, Pokiston bilan munosabatlar o'rtasida ko'p tartibsizliklarni o'z ichiga oldi. Hindiston va Pokiston o'rtasidagi 1947-48-yillarda bo'lgan Kashmir urushi, shuningdek, 1965-yilda va 1971-yilda bo'lgan urushlar, Hindistonning mintaqaviy xavfsizlik siyosatiga sezilarli ta'sir ko'rsatdi. Nehru va keyingi davrlarda, Hindiston o'zining harbiy va diplomatik strategiyasini Pokiston bilan raqobatlashish va Kashmirni o'z ixtiyoriga olish maqsadida shakllantirdi.

1991-yildan keyin Hindistonning tashqi siyosati katta o'zgarishlarga yuz tutdi. Sovet Ittifoqining qulashidan so'ng, Hindiston iqtisodiy islohotlar o'tkazishga va global iqtisodiyotga integratsiyalashishga harakat qildi.

1991-yil Hindiston iqtisodiy inqirozga duchor bo'lib, o'zining iqtisodiy siyosatini tubdan o'zgartirishga majbur bo'ldi. Bu islohotlar bozor iqtisodiyotini joriy etish, tashqi savdo va investitsiyalarni jalb qilishni maqsad qilgan edi. 1990-yillarda iqtisodiy liberallashtirish va global bozor bilan integratsiya, Hindistonning tashqi siyosatidagi amaliy yondashuvlarni o'zgartirdi.

Misol uchun, Hindiston va AQSh o'rtasidagi iqtisodiy va diplomatik aloqalar 1990-yillardan boshlab sezilarli darajada kuchaygan. Hindiston AQSh bilan savdo, ta'lim va texnologiya sohalarida hamkorlikni rivojlantirdi. 2000-yillarda Hindiston va AQSh o'rtasidagi strategik hamkorlik yanada chuqurlashdi. Bu hamkorlik, ayniqsa, terrorizmga qarshi kurashda va Xitoy bilan raqobatda Hindiston uchun muhim bo'ldi.

1998-yilda Hindiston o'zining yadro quroliga ega ekanligini e'lon qildi va bu qaror Hindistonning xavfsizlik siyosatini yangi bosqichga olib keldi. Xitoyning harbiy va iqtisodiy kuchayishi Hindistonni o'z xavfsizlik siyosatini yanada mustahkamlashga undadi.

Hindiston o'zining Xitoyga qarshi xavfsizlik siyosatini kuchaytirishga harakat qilib, Xitoy bilan to'qnashuvlar, masalan, 1962-yilgi Hindiston-Xitoy urushi va 2017-yilda Doklam inqirozi Hindistonning Xitoyga qarshi strategiyasini yanada qat'iylashtirishga olib keldi.

Hindiston hozirgi kunda o'zining tashqi siyosatini yana bir bor qayta ko'rib chiqdi va global maydonda o'zining ta'sirini yanada kuchaytirishga harakat qilmoqda. Hindistonning bugungi tashqi siyosatidagi o'zgarishlar asosan uning iqtisodiy o'sishi, Xitoyga qarshi kurash, Hind-Tinch okeani mintaqasidagi xavfsizlikni ta'minlash va "soft power" siyosatini rivojlantirishga qaratilgan.

Hindiston o'zining xalqaro maydondagi ta'sirini faqat harbiy va iqtisodiy kuch orqali emas, balki madaniy va ta'lim sohalaridagi islohotlar orqali ham oshirishga harakat qilmoqda. Hindistonning kino sanoati bo'lgan Bollivud orqali dunyo bo'ylab ta'sir ko'rsatmoqda. Bundan tashqari, Hindistonning ta'lim sohasidagi imkoniyatlar, ayniqsa, IT va texnologiyalar sohasidagi ilg'or muvaffaqiyatlar, uning "soft power"ni kuchaytirishga yordam bermoqda.

Hindiston va Xitoy o'rtasidagi munosabatlar bugungi kunda dunyo siyosatidagi eng muhim mavzulardan biri hisoblanadi. Xitoyning kuchayishi Hindistonni o'zining mintaqaviy va global siyosatidagi pozitsiyalarini kuchaytirishga undadi. Hindiston, AQSh bilan hamkorlikni kuchaytirib, Hind-Tinch okeani mintaqasida Xitoyga qarshi strategiyasini yanada mustahkamladi. Hindiston "Sharqqa harakat" siyosati orqali Janubi-Sharqiy Osiyo va Okeaniya mintaqalarida o'z ta'sirini oshirishga intilmoqda.

AQSh bilan strategik hamkorlik Hindistonning tashqi siyosatidagi muhim o'zgarishlardan biri bo'ldi. Hindiston, AQSh bilan iqtisodiy, xavfsizlik va diplomatik aloqalarini mustahkamlashga harakat qildi. 2000-yillarda bu hamkorlik ko'proq xavfsizlik masalalariga qaratildi, ayniqsa, terroizmga qarshi kurash va Xitoyning mintaqadagi ta'siriga qarshi kurashda.

Vladimir Zukov [70] Hindiston va Markaziy Osiyo o'rtasidagi iqtisodiy integratsiya bo'yicha shunday fikr bildiradi: *"Hindiston Markaziy Osiyoga o'zining savdo yo'llarini, energetik resurslarini va texnologiyalarini olib kelishi mumkin. Bu hamkorlikni rivojlantirish, mintaqaning iqtisodiy potentsialini yaxshilaydi"*. Bu yondashuv Hindistonning Markaziy Osiyo davlatlari bilan iqtisodiy aloqalarini yanada rivojlantirishga urg'u beradi.

Markaziy Osiyo olimlari Hindistonning energetika siyosatini tahlil qilishda, mintaqada mavjud bo'lgan tabiiy resurslar va energiya yetkazib berish tizimlarining ahamiyatiga katta e'tibor qaratadilar. Hindistonning gaz, neft va boshqa energiya resurslari uchun Markaziy Osiyo bilan hamkorligi katta o'rin tutadi.

Rossiyalik olimlar Hindistonning energetika siyosatiga katta ahamiyat beradilar. Rossiya va Hindiston o'rtasidagi energiya resurslari bo'yicha hamkorlik, asosan, neft va gaz sohalarini o'z ichiga oladi. Rossiya Hindistonning energiya xavfsizligini ta'minlashda muhim rol o'ynaydi. Yevgeniy Primakov Hindistonning energetika sohasidagi Rossiya bilan hamkorligini qayd etib, shunday ta'kidlaydi: *"Hindistonning energetika resurslariga bo'lgan ehtiyoji, Rossiya bilan mustahkam hamkorlikni ta'minlashda katta rol o'ynaydi. Bu ikki davlat o'rtasidagi iqtisodiy aloqalarni kuchaytiradi."*

Vladimir Zukov [70] Hindistonning energiya xavfsizligi masalasida shunday izoh beradi: *"Hindiston uchun Markaziy Osiyo energiya resurslari, ayniqsa gaz va neft manbalari, alohida ahamiyatga ega. Bu, nafaqat iqtisodiy manfaatlar, balki mintaqaviy xavfsizlikni ta'minlash uchun ham muhimdir"*.

Dmitriy Trenin [62] Hindistonning Xitoyga qarshi siyosatini tahlil qilib, shunday fikr bildiradi: *"Xitoyning o'sishi Rossiyaning xavfsizlik siyosatiga ham ta'sir ko'rsatmoqda. Rossiya Hindiston bilan strategik hamkorlikni davom ettirish orqali Xitoyga qarshi geosiyosiy raqobatni kuchaytirishi mumkin"*.

Rossiyalik olimlar Hindistonning tashqi siyosatidagi amaliy-davriy o'zgarishlarni chuqur tahlil qilish orqali, ikki mamlakat o'rtasidagi strategik hamkorlikning rivojlanish istiqbollari va mintaqaviy xavfsizlikni ta'minlashdagi o'rnini aniqlaydilar. Hindistonning Rossiya bilan aloqalari, asosan, xavfsizlik, energiya, savdo va harbiy texnologiyalar sohalarida rivojlanmoqda. Rossiya Hindiston bilan aloqalarni yanada mustahkamlashni davom ettiradi, bu ikki davlat o'rtasidagi hamkorlikni yangi davrda yanada kuchaytirishga imkon yaratadi.

Markaziy Osiyo olimlari, shuningdek, Hindistonning diplomatik strategiyasini, ayniqsa, ShHT doirasida o'rganadilar. Hindistonning 2017-yilda ShHTga a'zo bo'lishi, uning Markaziy Osiyo davlatlari bilan diplomatik aloqalarini mustahkamlashga imkon berdi.

Badriddin Koshqonov Hindistonning ShHTdagi pozitsiyalarini tahlil qilib, shunday fikr bildiradi: *"Hindistonning ShHTdagi ishtiroki, mintaqaviy xavfsizlik, iqtisodiy integratsiya va diplomatik aloqalarni mustahkamlash uchun muhim imkoniyat yaratadi. Bu Hindistonning Markaziy Osiyo bilan aloqalarini yanada chuqurlashtiradi."*

Qolaversa, Markaziy Osiyo olimlari Hindistonning Afg'oniston siyosatiga alohida e'tibor qaratadilar. Hindiston, Afg'onistonning xavfsizligini ta'minlashda va ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishda faol ishtirok etib kelmoqda. Markaziy Osiyo olimlari Hindistonning Afg'onistondagi rivojlanish dasturlarini qo'llab-quvvatlashini va unga yordam berishda muhim rol o'ynashini qayd etadilar.

Ravshanbek Toshpo'latov Hindiston va Afg'oniston o'rtasidagi aloqalarni o'rganib, shunday deydi: *"Hindiston Afg'onistonda iqtisodiy rivojlanishni qo'llab-quvvatlash orqali Markaziy Osiyo bilan aloqalarini mustahkamlashga harakat qilmoqda. Bu, ayniqsa, Afg'onistonda barqarorlikni ta'minlashda yordam beradi"*.

Hindistonning Markaziy Osiyo bilan aloqalaridagi yangi sohalardan biri bu transport va logistika. Baku-Tbilisi-Seyhan (BTS) neft trubalari va Chabahar porti kabi tashqi infratuzilma loyihalari Hindistonning mintaqaviy hamkorlikdagi o'rnini mustahkamladi. Bu loyihalar orqali Hindiston va Markaziy Osiyo davlatlari o'rtasidagi savdo va logistika yo'llari yanada rivojlanmoqda.

Markaziy Osiyo olimlari Hindistonning tashqi siyosatini o'rganishda, uning iqtisodiy, xavfsizlik va diplomatik aloqalaridagi o'zgarishlarni chuqur tahlil qiladilar. Hindistonning Markaziy Osiyo davlatlari bilan hamkorligi, ayniqsa, iqtisodiy integratsiya, xavfsizlik va transport sohalarida rivojlanib bormoqda. Markaziy Osiyo olimlari Hindistonning mintaqaviy roli va uning yangi tashqi siyosatining kelajagini o'rganishda muhim hissa qo'shmoqdalar.

Yevropalik olimlar Hindistonning tashqi siyosatidagi amaliy-davriy o'zgarishlarni tahlil qilishda asosan Hindistonning geosiyosiy strategiyalariga, global va mintaqaviy xavfsizlikka, iqtisodiy aloqalar va diplomatik yondashuvlarga diqqat qaratadilar. Ular Hindistonning tashqi siyosatini, uning o'zgaruvchan xavfsizlik muhitiga va xalqaro aloqalaridagi yangi yo'nalishlarga qarab tahlil qilmoqda. Ularning fikrlari Hindistonning global sahnada faol rol o'ynashga intilishining asosiy omillarini ko'rsatadi.

J.H. Uayt [64] Hindistonning tashqi siyosatini o'rganar ekan, Hindistonning mustaqillikdan keyingi davrdagi asosiy yondashuvi *"non-blok" siyosati* deb hisoblaydi, ya'ni Hindiston global ta'sirga qarshi tarafkash bo'lishdan ko'ra, o'zining strategik muvozanatini saqlashga intildi. White shunday deydi: *"Hindistonning siyosati mustaqillikdan keyin nafaqat Yevropa, balki butun dunyo bilan muloqotda bo'lishga qaratilgan edi."*

Ian Hol [71] Hindistonning global xavfsizlik va iqtisodiy muammolarni hal qilishda faol ishtirok etishini ta'kidlashadi. U Hindistonning Osiyo va Yaqin Sharqdagi strategik ahamiyatiga e'tibor qaratgan holda shunday deydi: *"Hindiston o'rta sinfining va uning iqtisodiyotining o'sishi, uning tashqi siyosatidagi o'zgarishlarga olib keldi va bu o'zgarishlar Hindistonni global strategiya va xavfsizlikni shakllantirishda ishtirok etishga undadi"*.

Xitoyning o'sishi Hindiston tashqi siyosatiga katta ta'sir ko'rsatmoqda. Bruno Machaes [38], Yevropalik geosiyosatshunos, Hindistonning Xitoyga qarshi siyosatini tahlil qiladi va Hindistonning Xitoyning geografik va siyosiy ta'siriga qarshi kurashish strategiyasini yoritadi. U Hindistonning *"Strategic Partnership"* (strategik hamkorlik) siyosatini global miqyosda xususiy va davlatlararo aloqalarda o'zgarishlarga olib kelayotganini ta'kidlaydi. Machaes Hindistonning Xitoyga qarshi siyosatini shunday izohlaydi: *"Hindiston o'zining xavfsizlik siyosatini, Xitoyning mintaqaviy va global hegemonlikka intilishiga qarshi yanada mustahkamlashga harakat qilmoqda"*.

Hindistonning Pokistonga qarshi siyosati, uning tashqi siyosatidagi asosiy jihatlardan biridir. Filip Oldenburg Hindiston va Pokiston o'rtasidagi harbiy va diplomatik ziddiyatlarni yoritgan holda shunday deydi: *"Hindiston va Pokiston o'rtasidagi doimiy ziddiyatlar mintaqaviy barqarorlikka tahdid soladi va bu ikki davlatning tashqi siyosatidagi asosan xavfsizlik masalalariga asoslangan omildir."*

Hindistonning texnologiya va internet sektori, yangi rivojlanayotgan startaplar va raqamli innovatsiyalar Yevropa bilan iqtisodiy hamkorlikni kuchaytirishga yordam beradi. Lora Kuks [37] Hindistonning raqamli iqtisodiyotidagi o'zgarishlarni tahlil qilib, shunday fikr bildiradi: *"Hindistonning raqamli sektoridagi yuksalish uning iqtisodiy imkoniyatlarini kengaytiradi va Yevropa davlatlari bilan aloqalarni kuchaytiradi"*.

Mutaxassislar Hindistonning tashqi siyosatidagi amaliy-davriy o'zgarishlarni tahlil qilishda mamlakatning global siyosatdagi o'rnini, Xitoy va Pokiston bilan aloqalarini, iqtisodiy hamkorlikni va xavfsizlik masalalarini alohida ko'rib chiqadilar. Hindistonning tashqi siyosatidagi amaliy o'zgarishlar, uning global miqyosdagi o'sishi va geosiyosiy vaziyatga moslashishi bilan bog'liq bo'lib, olimlar bu o'zgarishlarni va aloqalarning kuchayishini diqqat bilan o'rganib chiqadilar.

METODLAR

Mazkur tadqiqotda sifatli va miqdoriy usullar qo'llanildi. Asosiy manbalar sifatida Hindiston hukumatining tashqi siyosatga oid rasmiy hujjatlari, tarixiy hujjatlar, akademik tadqiqotlar va xalqaro munosabatlar sohasidagi ilmiy maqolalardan foydalanildi. Masalan, Javoharlal Neru tomonidan ilgari surilgan *"Panchsheel"* tamoyillari va ular asosida qabul qilingan xalqaro rezolyutsiyalar asosiy manbalardan biri sifatida ko'rib chiqildi. Metodologiya quyidagicha tuzilgan:

1. Hindiston tashqi siyosati shakllanishiga ta'sir etuvchi tarixiy omillarni o'rganish, masalan, mustamlaka davri va uning Hindiston milliy o'zlikni shakllantirishdagi roli.
2. Geosiyosiy va iqtisodiy omillarni tahlil qilish, jumladan Hindistonning BRICS va G20 doirasidagi faoliyati.
3. Hindiston tashqi siyosatining nazariy asoslarini shakllantiruvchi maktablarni o'rganish, masalan, realizm va liberalizm yondashuvlari orqali.
4. Hozirgi tashqi siyosat amaliyotlari va ularning natijalarini tahlil qilish.

A.J. Tellis, A. Goldsteyn, H.V. Pant, A. Xoll, J. Sperling, J.X. Uayt, K. Bajpay, K. Basu, L. Kuks, M. Kugelman, N. Sharma, F. Oldenburg, R. Mohan, R. Kumar, R.D. Kaplan, R. Desay, S.P. Kapur, S. Ganguli, T. Narang, T. Shaffer, E. Rayxel kabi olimlarning

tadqiqotlari Hindiston tashqi siyosatini tahlil qilishda foydalaniluvchi muhim manbalardandir, ular Hindistonning tarixiy va zamonaviy tashqi siyosatidagi o'zgarishlar va omillarni chuqurroq tushunishga yordam beradi.

NATIJALAR

Hindiston tashqi siyosati strategiyasining shakllanishi va rivojlanishi yuzasidan olib borilgan ilmiy tahlillar natijalariga to'xtaladigan bo'lsak, bu jarayonda mustamlakachilik davridan boshlab mustaqillikdan keyingi geosiyosiy voqealar muhim rol o'ynagan. Britaniya mustamlakachiligi davrida tashqi siyosat Britaniya manfaatlariga moslashgan bo'lsa, mustaqillikka erishganidan so'ng Hindiston xalqaro maydonda o'z mustaqil pozitsiyasini shakllantirishga intilgan. Bu jarayon xalqaro tizimning o'zgaruvchan sharoitlariga muvofiq idealistik va pragmatik yondashuvlarni uyg'unlashtirish orqali kechgan. J. Neru rahbarligida tashqi siyosatning asosi sifatida qo'shilmaslik harakati ilgari surildi, bu esa Hindistonni Sovuq urush davrida global kuchlar o'rtasidagi ziddiyatlardan chetda turish imkonini berdi.

Shuningdek, Hindistonning strategik geografik joylashuvi uning tashqi siyosatini shakllantirishda asosiy o'rin tutadi. Janubiy Osiyoning markazida joylashganligi tufayli Hindiston mintaqaviy va global xavfsizlikda asosiy aktorlardan biri hisoblanadi. Xitoy bilan raqobat va Pokiston bilan doimiy ziddiyatlar Hindiston tashqi siyosatining realizmga asoslangan yondashuvini kuchaytirdi. Ayniqsa, 2020-yilda Xitoy bilan yuzaga kelgan chegara nizolari Hindistonni harbiy qudratini oshirishga majbur qildi. Hind-Tinch okeani mintaqasida Hindiston AQSh, Yaponiya va Avstraliya bilan hamkorlikni kuchaytirib, mintaqaviy xavfsizlikka katta e'tibor qaratmoqda.

Shu bilan birga 1991-yildagi iqtisodiy islohotlardan so'ng Hindiston tashqi siyosatida iqtisodiy diplomatiya muhim rol o'ynay boshladi. Global savdo tizimiga integratsiya qilish va xorijiy investitsiyalarni jalb etish Hindistonni iqtisodiy qudratga aylantirishda asosiy omil bo'ldi. BRICS, ShHT kabi mintaqaviy tashkilotlarda faol ishtirok etish orqali Hindiston xalqaro iqtisodiy hamkorlikni kengaytirdi. Hindiston IT va farmatsevtika sohalaridagi yetakchiligini xalqaro savdo va investitsiyalarni jalb qilishda muvaffaqiyatli qo'llamoqda. Shuningdek, energetika sektorida, xususan, qayta tiklanuvchi energiyaga bo'lgan qiziqish Hindistonning global iqtisodiy ta'sirini oshirdi.

J. Neru tashqi siyosat tamoyillaridan biri bo'lgan qo'shilmaslik siyosati Hindistonning xalqaro munosabatlarda mustaqil pozitsiyasini ta'minlashga xizmat qildi. Hindiston Sovuq urush davrida Sharq va G'arb bloklari o'rtasida neytral pozitsiyani saqlagan holda, o'zining iqtisodiy va siyosiy manfaatlarini himoya qildi. Bandung konferensiyasi va Qo'shilmaslik Harakati orqali Hindiston boshqa rivojlanayotgan davlatlar bilan hamkorlikni kuchaytirdi. Garchi global kuchlar o'rtasidagi geosiyosiy raqobat Hindistonni ma'lum strategik alyanslarga jalb qilgan bo'lsa-da, mamlakat hanuzgacha ko'p tomonlama hamkorlik tamoyillariga sodiq qolmoqda.

2020–2024-yillarda Hindiston tashqi siyosati ko'p qutbli dunyo tamoyillariga moslashgan holda rivojlandi. Xitoy bilan iqtisodiy va harbiy raqobat, AQSh bilan strategik hamkorlik va Hind-Tinch okean mintaqasidagi xavfsizlik masalalari Hindistonning xalqaro rolini yanada mustahkamladi. QUAD ("Kvadrilateral xavfsizlik dialogi") orqali Hindiston ko'p tomonlama strategiyalarni rivojlantirdi. Shuningdek, Hindistonning Yevropa Ittifoqi bilan iqtisodiy va ilmiy-texnologik hamkorlikni rivojlantirishdagi yutuqlari uning xalqaro siyosatdagi ko'lamini va ta'sirini oshirdi.

Qolaversa, Hindiston global iqlim o'zgarishiga qarshi kurashda faol rol o'ynadi. "Net zero emissions" maqsadini e'lon qilgan Hindiston yashil texnologiyalar va energiya resurslarini rivojlantirish orqali xalqaro maydonda o'z o'rnini mustahkamladi. Hindiston xalqaro hamjamiyatning iqlim bo'yicha qabul qilgan qarorlarini qo'llab-quvvatlab, atrof-muhitni asrash borasida yetakchi davlatlardan biriga aylandi. Hindistonning xalqaro tashkilotlarda, jumladan, BMT va Jahon savdo tashkilotida faol ishtiroki uning global masalalardagi ta'sirini yanada kuchaytirdi.

Hindiston tashqi siyosati o'z tarixiy ildizlari, geosiyosiy holati va iqtisodiy ehtiyojlariga mos ravishda shakllanib, xalqaro maydonda muhim aktyor sifatida namoyon bo'lmoqda. Xitoy va AQSh bilan strategik aloqalar, iqtisodiy islohotlar va ko'p tomonlama hamkorlik Hindiston tashqi siyosatining muvaffaqiyatli rivojlanishini ta'minlamoqda. Hindistonning harbiy salohiyatni mustahkamlash, iqlim o'zgarishiga qarshi kurash va xalqaro iqtisodiy hamkorlikka bo'lgan intilishi uning global siyosatda yetakchi o'ringa chiqishiga xizmat qilmoqda. Kelgusida Hindistonning global siyosatda yanada faol ishtirok etishi va xalqaro tizimda o'z ta'sirini oshirishi kutilmoqda.

MUHOKAMA

Hindiston tashqi siyosati nazariy jihatdan realizm, liberalizm va konstruktivizm kabi xalqaro munosabatlar nazariyalari doirasida tahlil qilinadi. Realizm nuqtai nazaridan Hindiston tashqi siyosati davlat xavfsizligini ta'minlashga yo'naltirilgan, masalan, Xitoy va Pokiston bilan harbiy tayyorgarlik va chegaraviy nizolar. Liberalizm esa Hindistonning xalqaro tashkilotlar va ko'p tomonlama sherikliklardagi ishtirokiga ahamiyat qaratadi, masalan, Hindistonning BMTda islohotlarni talab qilishi. Konstruktivizm esa Hindistonning tarixiy va madaniy qadriyatlarini tashqi siyosatning asosi sifatida baholaydi.

Hindiston tashqi siyosatidagi asosiy chaqiriqlar quyidagilarni o'z ichiga oladi:

1. Pokiston bilan Kashmir masalasi.
2. Xitoy bilan chegaraviy muammolar, jumladan Doklam mojarosi.
3. Jahon iqtisodiyotidagi o'zgarishlarga moslashish.
4. Markaziy va Janubiy Osiyodagi mintaqaviy ta'sir kuchi uchun kurash, masalan, Hindistonning Afg'onistonni qayta tiklashdagi roli.

Hindistonning tashqi siyosatini tushunish uchun uning tarixiy rivojlanish jarayonini hisobga olish zarur. Ushbu rivojlanish ikki asosiy bosqichga bo'linadi: kolonial davr va mustaqillikka erishgandan keyingi davr.

Britaniya imperiyasi hukmronligi davrida Hindiston xalqaro munosabatlarda mustaqil ishtirok eta olmagan. Ammo milliy ozodlik harakati jarayonida tashqi siyosatning ilk asoslari shakllana boshladi. Milliy ozodlik harakatining liderlari, xususan, M. Gandi va J. Neru Hindistonning mustaqil tashqi siyosati xalqaro barqarorlikka xizmat qilishi lozimligini ta'kidlagan.

1947-yilda Hindiston mustaqillikka erishgach, uning tashqi siyosati birinchi bosh vazir J. Neru tomonidan ishlab chiqilgan tamoyillar asosida rivojlandi. Bu tamoyillar suverenitetni saqlash, har qanday bloklarga qo'shilmaslik va tinchlikparvarlik siyosatini ilgari surdi.

Realizm nazariyasiga ko'ra, davlatlar tashqi siyosatni milliy manfaatlarga asoslangan holda yuritadi. Hindistonning Xitoy va Pokiston bilan munosabatlari, shuningdek, mintaqaviy xavfsizlik strategiyasi realizm tamoyillariga mos keladi. Masalan, 1962-yilda Xitoy bilan yuzaga kelgan chegara mojarolari va Pokiston bilan uzoq yillik

ziddiyatlar Hindistonning tashqi siyosatida kuch muvozanatini saqlash strategiyasini belgiladi.

Hindistonning xalqaro tashkilotlarda, xususan, Birlashgan Millatlar Tashkiloti (BMT) va Harakatga qo'shilmagan davlatlar harakatidagi faol ishtiroki liberalizm nazariyasining ta'sirini aks ettiradi. Bu yondashuv tinchlikni ta'minlash va xalqaro hamkorlikni rivojlantirishga qaratilgan.

Hindiston tashqi siyosati konstruktivizm nazariyasida o'z aksini topgan. Bu nazariya davlatlarning tashqi siyosati ularning tarixiy tajribasi, madaniy qadriyatlari va milliy o'zligini hisobga olish bilan bog'liqligini ta'kidlaydi. Hindistonning tinchlikparvar diplomatiyasi va madaniy diplomatiya yo'nalishlari bunga yaqqol misoldir.

Hindistonning tashqi siyosatini shakllantirishda uning geografik joylashuvi va mintaqaviy vaziyat muhim rol o'ynaydi. Hindiston Janubiy Osiyoning markaziy davlatlaridan biri bo'lib, shimolda Himolay tog'lari, janubda Hind okeani bilan chegaradosh. Ushbu geografik joylashuv unga strategik ahamiyat kasb etadi.

Hindiston Janubiy Osiyo mintaqasida iqtisodiy va siyosiy yetakchilikka intilmoqda. Bu jarayonda Janubiy Osiyo Mintaqaviy Hamkorlik Assotsiatsiyasi (SAARC) va boshqa mintaqaviy tashkilotlardagi ishtiroki muhim ahamiyatga ega.

Evolutsion rivojlanish nuqtai nazaridan Hindiston tashqi siyosati mustaqillikdan so'ng turli bosqichlarda rivojlanib bordi. 1947–1962-yillar – tinchlik va betaraflik davri bo'lib, bu davrda Hindiston xalqaro bloklarga qo'shilmalik tamoyilini targ'ib qildi. J. Neru tashqi siyosatda tinchlikni saqlash va mustaqil siyosat yuritishga urg'u berdi. 1962–1991-yillar esa geosiyosiy murakkablik davri bo'lib, 1962-yilda Xitoy bilan urush va Pokiston bilan muntazam ziddiyatlar Hindistonning tashqi siyosatini xavfsizlik va mudofaa tamoyillariga asoslanishga majbur qildi. Bu davrda Sovet Ittifoqi bilan yaqin hamkorlik amalga oshirildi. Va nihoyat 1991-dan hozirgi kungacha bo'lgan global integratsiya davri, Sovet Ittifoqi parchalangach, Hindiston tashqi siyosatida global iqtisodiy tizimga integratsiyalashuv va strategik hamkorlikka qaratildi. Hindistonning hozirgi davrdagi tashqi siyosati iqtisodiy hamkorlik, harbiy strategiya va texnologik rivojlanishni o'z ichiga oladi.

Hindiston tashqi siyosati o'zining tarixiy ildizlari, nazariy tamoyillari va geosiyosiy konteksti bilan murakkab va ko'p qirrali. Uning evolyutsion rivojlanishi milliy manfaatlarni himoya qilish va global darajada barqarorlikni ta'minlashga qaratilgan. Hindiston tashqi siyosatining o'ziga xosligi xalqaro maydonda uni ajralib turuvchi yetakchi davlatlardan biriga aylantirdi.

Hindistonning tashqi siyosat strategiyasi uning o'zining milliy manfaatlarini himoya qilishdan tashqari, global barqarorlik va hamkorlikni rivojlantirishga qaratilgan. Bu siyosatning shakllanishida tarixiy, geosiyosiy va iqtisodiy omillar muhim rol o'ynaydi. Hindistonning geografik joylashuvi, uning iqtisodiy qudrati va demografik jihatlari, shuningdek, uning tarixiy tajribalari tashqi siyosatga katta ta'sir ko'rsatadi. Bu omillar Hindistonning xalqaro munosabatlarda qatnashish strategiyasini shakllantiradi va uning dunyodagi o'rni va vazifalarini belgilaydi.

Hindistonning xalqaro siyosatidagi barqaror o'rnini mustahkamlashda milliy manfaatlarning global miqyosda himoya qilinishi muhim rol o'ynaydi, deb ta'kidlaydi K. Subrahmanyam. Uning fikriga ko'ra, Hindistonning tashqi siyosati milliy manfaatlarni himoya qilish bilan birga, global xavfsizlik, iqtisodiy rivojlanish va ijtimoiy barqarorlikni ta'minlashga yo'naltirilgan bo'lishi kerak. Bu siyosat Hindistonning xalqaro hamkorlikda

o'zining strategik manfaatlarini ilgari surishga imkon beradi va uni global siyosatda mustahkam o'ringa ega bo'lishiga yordam beradi.

XULOSA

Hindistonning tashqi siyosati keng ko'lamli va ko'p qirrali xususiyatga ega. Tarixiy, geosiyosiy va iqtisodiy omillar Hindistonning xalqaro siyosatdagi pozitsiyasini belgilaydi. Hindistonning global miqyosdagi barqarorlikka qo'shgan hissasi va uning milliy manfaatlarini himoya qilishga bo'lgan intilishi xalqaro aloqalar nazariyasini yanada chuqurroq tushunishga imkon beradi. Shuningdek, Hindiston o'zining xalqaro siyosatida mustahkam o'rin egallash uchun global hamkorlikni rivojlantirishga va o'zining strategik manfaatlarini ilgari surishga intiladi. Hindiston tashqi siyosat strategiyasi tarixiy, geosiyosiy va iqtisodiy omillarning o'zaro ta'siri asosida shakllangan. Mustaqillikdan so'ng Hindistonning tashqi siyosati avvalo o'z milliy suverenitetini va mustaqilligini himoya qilishga qaratilgan edi. Britaniya imperiyasining mustamlakachilik davridan keyin mamlakatning tashqi siyosati mustaqil davlat sifatida o'zining global o'rnini izlashga qaratildi. Geosiyosiy jihatdan Hindistonning o'z qo'shnilariga nisbatan xavfsizlik va barqarorlikni ta'minlash, xususan, Pokiston va Xitoy bilan aloqalarini nazorat qilish, strategik muhim ahamiyatga ega bo'ldi. Iqtisodiy jihatdan esa Hindistonning tashqi siyosati global iqtisodiy aloqalarni mustahkamlash, xorijiy investitsiyalarni jalb qilish va xalqaro savdoda ishtirok etishni o'z oldiga maqsad qilib qo'ydi. Shuningdek, Hindistonning milliy manfaatlarini global miqyosda himoya qilish, xalqaro hamkorlikni rivojlantirish va global barqarorlikni ta'minlash tashqi siyosatining asosiy yo'nalishlariga aylangan. Bu omillar Hindistonning tashqi siyosat strategiyasini shakllantirib, uni global siyosatdagi muhim aktor sifatida mustahkamladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Amitav Acharya. *India's Foreign Policy: The Democracy Dimension*. 2008.
2. Amitav Acharya. *The End of American World Order*. 2014.
3. Amitav Acharya. *The India Model: The World's Largest Democracy and the Future of Global Politics*. 2019.
4. Tariq Ali. *The Duel: Pakistan on the Flight Path of American Power*. 2002.
5. William Antholis. *The Future of India's Global Role: Diplomacy and Strategy in the 21st Century*. Routledge, 2018.
6. Aleksey Arbatov. *Russia and the World: 2015 and Beyond*. Russian International Affairs Council, 2014.
7. Bimal Jalan. *India's Foreign Policy: A Reader*. Oxford University Press, 2004.
8. Khurshid Kamal Aziz. *The Historical Background of Pakistan*. 2nd ed., Oxford University Press, 1983.
9. Khurshid Kamal Aziz. *The Making of Pakistan: A Study in Nationalism*. Chatto and Windus, 1967.
10. Kanti Bajpai. "India's Foreign Policy in the Post-Cold War World." *South Asian Survey*, vol. 7, no. 1, 2000.
11. Kunal Basu. "The Global Context of India's Foreign Policy." *The Washington Quarterly*, 2015.
12. M. K. Bhadrakumar, and Barun S. *India's Strategic Interests in the Indo-Pacific: A Comprehensive Approach*. 2018.

13. Thomas Blanchard. *India's Economic Diplomacy: Strategy and Security in Europe-Asia Relations*. German Institute for International and Security Affairs, 2015.
14. Zbigniew Brzezinski. *The Grand Chessboard: American Primacy and Its Geostrategic Imperatives*. Basic Books, 1997.
15. Rupa Desai. "India's Foreign Policy: Engaging with the World." *India Review*, vol. 10, no. 2, 2011.
16. Panikkar, K. M. *India and the Indian Ocean: An Essay on the Influence of Sea Power on Indian History*. 1945.
17. Pierre Delerue. *Digital Economy and India: Innovation and Growth*. *European Journal of International Relations*, vol. 17, no. 4, 2017.
18. Erkin Ergashev. *Central Asia and India: Political and Economic Cooperation*. Kazakh National University, 2016.
19. Zhu Feng. *China's Foreign Policy: A New Era*. Palgrave Macmillan, 2015.
20. Claudia Franco. *Globalization and Foreign Policy in India: Understanding the Shifting Patterns*. *European Journal of Political Science*, 2011.
21. Yoichi Funabashi. *Asia's Cauldron: The South China Sea and the End of a Stable Pacific*. Brookings Institution Press, 2017.
22. Sumit Ganguly. *India and the World: A Diplomatic History*. Brookings Institution Press, 2017.
23. Avery Goldstein. "The India-Pakistan Conflict and American Interests." *Foreign Affairs*, vol. 83, no. 2, 2004.
24. Frédéric Grare. *India and Europe: A Strategic Partnership for the 21st Century*. French Institute for International Relations, 2014.
25. S.M. Ikram. *Modern Muslim India and the Birth of Pakistan, 1857–1947*. Oxford University Press, 1964.
26. Ayesha Jalal. *The Sole Spokesman: Jinnah, the Muslim League, and the Demand for Pakistan*. Cambridge University Press, 1995.
27. Ayesha Jalal. *The State of Martial Rule: The Origins of Pakistan's Political Economy of Defence*. Cambridge University Press, 1995.
28. S. Jha. *The India-Pakistan War of 1965: The War That Never Was*. 2014.
29. Robert D. Kaplan. *Monsoon: The Indian Ocean and the Future of American Power*. Random House, 2010.
30. Robert O. Keohane. *After Hegemony: Cooperation and Discord in the World Political Economy*. Princeton University Press, 1984.
31. Robert Keohane and Joseph Nye. *Power and Interdependence*. Longman, 1977.
32. Henry Kissinger. *World Order*. Penguin Press, 2014.
33. Abdulaziz Kamilov. *India and Central Asia: Economic and Political Relations*. Uzbekistan Institute of Strategic and Interregional Studies, 2017.
34. Andrey Kortunov. *Russia's Foreign Policy: An Historical Perspective*. Russian Political Science Association, 2015.
35. Ramesh Kumar. *The Foreign Policy of India: Concepts and Practices*. Oxford University Press, 2007.
36. Michael Kugelman. *India and Central Asia: Strategic Interests and Diplomatic Relations*. Woodrow Wilson Center, 2016.
37. Lora Kux. *India's Foreign Policy in a Globalizing World*. Brookings Institution Press, 2016.

38. Bruno Maçães. *The New Silk Roads: The Present and Future of the World*. Bloomsbury, 2018.
39. John Mearsheimer. *The Tragedy of Great Power Politics*. W.W. Norton & Company, 2001.
40. C. Raja Mohan. *Crossing the Rubicon: The Shaping of India's Foreign Policy*. Viking, 2009.
41. C. Raja Mohan. *India's Strategic Vision and the Indo-Pacific*. 2016.
42. Hans Morgenthau. *Politics Among Nations: The Struggle for Power and Peace*. Alfred A. Knopf, 1948.
43. Tanvi Narang. "India's Engagement with the United States: Political and Economic Relations." *Journal of Asian and African Studies*, 2017.
44. Jawaharlal Nehru. *The Discovery of India*. Meridian, 1946.
45. B.K. Nehru. *Speaking of India*. 1963.
46. Vyacheslav Nikonov. *Russia's Strategic Interests in South Asia*. Institute of World Economy and International Relations, 2014.
47. Arvind Panagariya. *India: The Emerging Giant*. Oxford University Press, 2008.
48. Arvind Panagariya. *India's Economic Policy: A Critical Assessment*. Oxford University Press, 2015.
49. V.L. Pandit. *The Congress and the Making of the New India*. 1968.
50. Jean-Marc Rickli. *India's Foreign Policy: The Growing Global Role of an Emerging Power*. Centre for International Studies, 2015.
51. Raghuram Rajan. *The Third Pillar: How Markets and the State Leave the Community Behind*. 2017.
52. Shyam Saran, and Amitabh Mattoo. *India's Foreign Policy: Coping with the Changing World*. Routledge, 2020.
53. David Scott. *India and the European Union: Trade and Diplomatic Cooperation*. Routledge, 2016.
54. Amartya Sen. *Development as Freedom*. Oxford University Press, 1999.
55. David Shambaugh. *India's Role in Asia: The Emerging Strategic Partnership with the U.S*. Brookings Institution Press, 2015.
56. Nalin Sharma. "India's Strategic Role in the 21st Century." *Asian Security*, vol. 4, no. 3, 2008.
57. K. Subrahmanyam. *India's Foreign Policy: The Emergence of a Regional Power*. Lancer Publishers, 2008.
58. K. Subrahmanyam. *India's Foreign Policy: Retrospect and Prospect*. Har-Anand Publications, 1999.
59. Ashley J. Tellis. *India's Strategic Behavior: A U.S. Perspective*. Carnegie Endowment for International Peace, 2014.
60. Shashi Tharoor. *Riot: A Love Story*. 2003.
61. Shashi Tharoor. *The Elephant, the Tiger, and the Cell Phone: India, the Emerging Superpower*. Arcade Publishing, 2007.
62. Dmitriy Trenin. *The Russia-Hindustan Connection: A Strategic Partnership in the 21st Century*. Carnegie Moscow Center, 2016.
63. Kenneth Waltz. *Theory of International Politics*. Addison-Wesley, 1979.
64. John H. White. *India's Foreign Policy: A Historical Analysis*. Routledge, 2007.

65. Li Xie. *China-India Relations: A Strategic Perspective*. Beijing Foreign Languages Press, 2014.
66. Kanat Zhanabayev. *Energy Security and Cooperation Between India and Central Asia*. Kazakhstan International Center for Energy, 2015.
67. Narayanan, M.K. "Asia's Response to China's Rise Will Decide Emerging Strategic Trends in Asia." *Institute for Defence Studies and Analyses*, 15-iyul 2013, <https://www.idsa.in/pressrelease/asias-response-to-chinas-rise-will-decide-emerging-strategic-trends-in-asia-mk-narayanan>.
68. Raghavan, Srinath. *1971: A Global History of the Creation of Bangladesh*. Harvard University Press, 2013.
69. Burki, Shahid Javed. *Pakistan: Fifty Years of Nationhood*. 3rd ed., Westview Press, 1999.
70. Zhukov, Vladimir. *India and Central Asia: Commerce and Culture, 1500–1800*. Oxford University Press, 2016.
71. Hall, Ian. *Modi and the Reinvention of Indian Foreign Policy*. Bristol University Press, 2019.